

Ρουγκατσάρια, ένα δυτικομακεδονικό έθιμο του Δωδεκαήμερου

Του δασκάλου Ηλία Γάγαλη

Τα Ρουγκατσάρια είναι έθιμο του Δωδεκαήμερου δηλαδή του διαστήματος μεταξύ της Γέννησης του Χριστού και της παραμονής των Φώτων. Έχει τις ρίζες του στα έθιμα όπου κυριαρχεί η μεταμφίεση και έχει τραγούδια σε δεκαπεντασύλλαβους στίχους. Τα άσματα αυτά αποσκοπούν με τα επαινετικά τους λόγια να δειλάσουν τους νοικοκύρηδες και τις νοικοκυρές να κεράσουν τα παλληκάρια που τα τραγουδούν.

Ρουγκατσάρια με τις λέραβες φουστανέλες στον Άγιο Γεώργιο Γρεβενών το 1950. Πίσω διακρίνεται κι ένα γραμμόφωνο

Γίνονταν απ' ότι γνωρίζουμε σε όλα τα χωριά που είχαν χριστιανούς στα Γρεβενά, στα Βέντζια, το Βόϊο (Ανασέλιτσα), στην περιοχή των Σερβίων και στην πόλη της Κοζάνης έως το 1882 περίπου.

Κυρίαρχο πρόσωπο των Ρουγκατσαριών είναι ο Ρούγκος ή κουδουνάς. Ο άτλας αυτός, ο φέρων τα κουδούνια, ξεχώριζε ανάμεσα στα πρόσωπα της παρέας. Τα κουδούνια που κουβαλάει ζωσμένος ο κουδουνάς έχουν μεγάλο βάρος, συμβολίζουν δε το χτύπημα των κουδουνιών, το κουδούνισμα των ζώων που είχαν οι βοσκοί στη φάτνη, όταν γεννιούνταν ο Χριστός.

Από τις βυζαντινές Καλάνδες που γιορτάζονταν στα μέσα του Δωδεκαήμερου πέρασε το έθιμο με τις μεταμφιέσεις στην οθωμανική περίοδο.

Η εκκλησία αντιμετώπισε τη μεταμφίεση με επιφυλακτικότητα, αλλά έδειξε ανοχή γιατί παραχωρήθηκε από τους Οθωμανούς στους Ραγιαδες Έλληνες να γίνεται μετά από μακρά συνήθεια.

Στην κωμόπολη της Κοζάνης των 750 σπιτιών το 1747 έχουμε γραπτή την πρώτη μαρτυρία για το έθιμο των Ρουγκατσαριών, όπου αναφέρεται: «στον ιερό κώδικα της

αγιωτάτης επισκοπής Σερβίων και Κοζάνης πανσέπτου ναού του εν αγίοις Πατρός ημών Νικολάου όσα εσύναξεν ο οικονόμος της εκκλησίας κατά το έτος 1747 από των ρογκατζαριών του παρόντος έτους 5400» προφανώς παράδες.

Το έθιμο διατηρείται στην Κοζάνη όπως φαίνεται από τον ερευνητή Νικόλαο Δελιαλή από αναφορές σε εκκλησιαστικά βιβλία μέχρι το 1882. Τρεις αναφορές είναι για το έτος 1770 και δυο για το 1776. Δεν υπάρχουν αναφορές στα εκκλησιαστικά βιβλία του Αγίου Νικολάου Κοζάνης μεταξύ των ετών 1821-1834 και από το 1860 και μετέπειτα.

Υπάρχει μια αναφορά στην Κοζάνη για μια αδερφοκτονία κατά την τέλεση του εθίμου από τον Κωνσταντίνο Τσιτσελίκη, γεγονός που οδήγησε στη διακοπή του εθίμου στην Κοζάνη και τη μεταφορά του αργότερα μετά την απελευθέρωση της πόλης το 1912 ,στην περίοδο της Αποκριάς.

Κυριώτερη αμφίεση των ρογκατσαριών της Κοζάνης ήταν οι «κωδωνοφόροι», σύμφωνα με τον καθηγητή Αργύρη Γκίσα.

Συνεπώς η ύπαρξη του εθίμου των ρογκατσαριών στη Κοζάνη πρέπει να τοποθετηθεί πολύ παλιά, γύρω στα 1650 όπου γίνεται η πρώτη βιοτεχνική και εμπορική ανάπτυξη

Ρογκατσάρια στον χιονισμένο Άγιο Γεώργιο Γρεβενών το 1960 με τις γκλίτσες στο χέρι και τον κουδουνά ζωσμένο.

του οικισμού.

Στο Βελβενδό ,στο τοπικό ιδίωμα, τα ρογκατσάρια τα αποκαλούσαν «αράμπδης» ,όπως λέει ο Ευθύμιος Μπουντώνας¹.

Στην Καστοριά στη Σιάτιστα και στην Εράτुरα τους αποκαλούσαν και τους αποκαλούν «μπουμπουσάρια» μέχρι σήμερα, με τη διαφορά ότι το έθιμο γίνονταν την παραμονή και ανήρα των Θεοφανείων στη Σιάτιστα στις 2 Ιανουαρίου στην Εράτुरα και όχι τη Πρωτοχρονιά όπως στον Άγιο Γεώργιο Γρεβενών. Στην Καστοριά τα Ραγκουτσάρια γίνονται από 6-8 Ιανουαρίου.

Αναφορά για την τέλεση του έθιμου υπάρχει και στο Κανονισμό της Κοινότητας Δοβρουνίστας (Κληματακίου Γρεβενών) το 1911 όπου αναφέρεται στο άρθρο 27^ο :

«Οι κατά ειωθός κατά την ημέραν του Αγίου Βασιλείου περιφερόμενοι και φιλοδωρούμενοι παίδες,το εισπρατόμενον εκ Δοβρουνίστης (Κληματακίου) ή Τσουρχλίου (Αγίου Γεωργίου Γρεβενών) ποσόν θα δωρώσι τη Εκκλησία προς ένδειξιν ευλάβειας»ⁱⁱ.

Οι οθωμανοί επέδειξαν ανοχή κι έτσι οι ραγιάδες μέσω της μεταμφίεσης την ημέρα της Πρωτοχρονιάς έλεγαν τραγούδια από σπίτι σε σπίτι. Διαφορετικά όμως για τον καθένα. Άλλο τραγούδι στον παπά, άλλο στο μουχτάρη (πρόεδρο του χωριού). Άλλο τραγούδι στον κτηνοτρόφο, άλλο στο νέο που ήταν σε ηλικία γάμου. Διαφορετικό τραγούδι σε σπίτι με μικρό παιδί, διαφορετικό σε σπίτι που είχε νέα σε ηλικία γάμου.

Η Δυτική Μακεδονία πάντοτε είχε πολλούς ξενητεμένους σε όλα τα μήκη και τα πλάτη της γης ,επομένως δε θα μπορούσε να λείπει τραγούδι για τα σπίτια που είχαν ξενητεμένο που τον πρόσμεναν να γυρίσει για να τον δουν.

Ρουγκατσάρια 1972 στον Άγιο Γεώργιο Γρεβενών

Μετά τα τραγούδια ακολουθούσε το κέρασμα από τη νοικοκυρά του σπιτιού. Από τα κέρασματα (χρηματικά και σε είδος όπως τσιγαρίδες, λουκανίτσες, ξηροί καρποί και γλυκά) διαφαίνονταν για τα παλληκάρια που τηρούσαν το έθιμο η οικονομική κατάσταση αλλά και η απλοχεριά του κάθε νοικοκυριού. Το κρασί και το τσίπουρο δεν έλειπε από κανένα σπίτι.

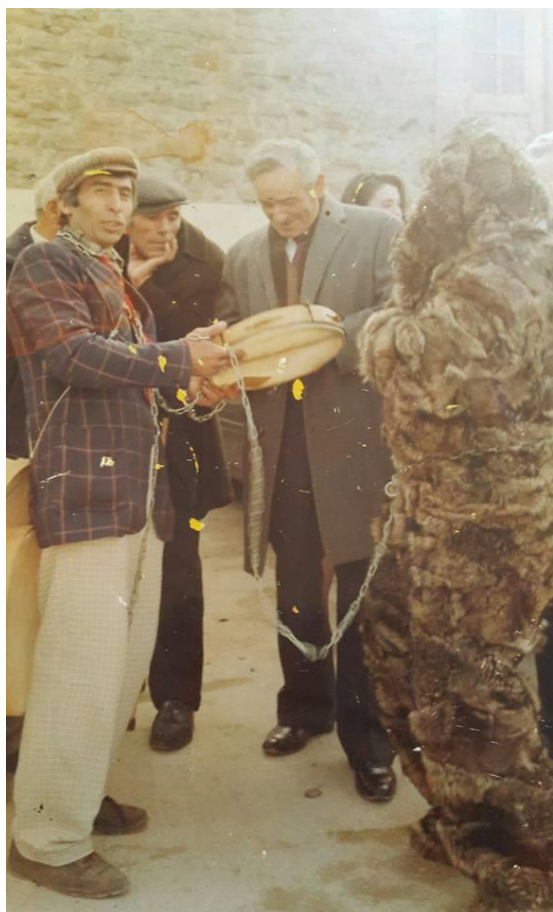
Ακόμα σε μεικτά χωριά (κατοικούμενα από χριστιανούς αλλά κι από μουσουλμάνους Βαλαάδες) στην περιοχή Ανασέλιτσας και Γρεβενών για να καλοπιιάσουν τους εξισλαμισμένους ελληνόφωνους μουσουλμάνους τους έλεγαν και σ' αυτούς τα πρωτοχρονιάτικα κάλαντα με λόγια προσαρμοσμένα σ' αυτούς.

Όταν γιόρταζαν το νέο έτος φορούσαν φουστάνελεςⁱⁱⁱ.

Στα τσιφλίκια όπου οι χριστιανοί ήταν οι κολήγοι ,δηλαδή οι υποτακτικοί που δούλευαν στα χωράφια του μπέη, ,ακούγονταν κι εκεί οι στίχοι των τραγουδιών της Πρωτοχρονιάς.Ο μπέης διέμενε στην κούλια του και απ' εκεί διαφέντευε το χωριό.

Το 1966 περνά από τα χωριά των Γρεβενών ο Άγγελος Δευτεραίος ο οποίος στη Λαογραφική του έκθεση για λογαριασμό της Ακαδημίας Αθηνών αναφέρει:

Κατά την Πρωτοχρονιά λαμβάνουν χώραν μεταμφιέσεις όπως κατά τας Αποκρέως.Τα παιδιά εις το χωριόν Άγιος Γεώργιος ενδύονται τότε «Ρουγκατσάρια» χρησιμοποιούντα διαφόρους παλαιάς και ρυπαράς ενδυμασίας,εκ τούτων δε κυρίως την φουστανέλλαν.Περί του εθίμου δε των μεταμφιεσμένων υπάρχει εις τον λαόν ως αιτιολογία «επειδή τόσα χρόνια κάτω από το ζυγόν των Τούρκων λίγες ήσαν οι ελεύθερες στιγμές ευρίσκαμε τότε τα παλιά χρόνια και μας άφηναν οι Τούρκοι να μασκαρευτούμε.Έτσι λοιπόν βάζαμε την στολήν του τσολιά με την φουστανέλλα και το σιγκούνι και το φέσι με τη μακριά φούντα.Έτσι μασκαρεμένοι γυρίζαμε από σπίτι σε σπίτι...και μας δώριζαν χρηματα ή κανένα γλυκό.Τα χρήματα αυτά τα μαζεύαμε στα παλιά χρόνια,τα δίναμε του παπά και τα πήγαινε στο Δεσπότη,κάτω στα Γρεβενά,για τον αγώνα.Μετά που έφευγαν σιγά-σιγά οι Τούρκοι,τα χαλούσαμε τα λεφτά αυτά για το γλέντι της Κυριακής,που γλεντούσε όλο το χωριό^{iv}.

Ο Αρκουδιάρης με το ντέφι και η «αρκούδα»

Σ' αυτό το σημείο θέλω να επισημάνω ότι κατά τη τέλεση του εθίμου των Ρουγκατσαριών στον Αγιώργη Γρεβενών υπήρχαν και μεταμφιέσεις όπως:γαμπρός-νύφη (στο ρόλο της νύφης άντρας μεταμφιεσμένος),αρκούδα κι αρκουδιάρης,καμήλα και καμηλιέρης και άλλες.

Παραθέτω μερικούς από τους στίχους των Πρωτοχρονιάτικων τραγουδιών των Ρουγκατσαριών:

Το πρώτο αναφέρεται στον Αη-Βασίλη. Άγιος Βασίλης έρχεται Γενάρης ξημερώνει

-Βασίλη μ' πόθεν έρχεσαι και πόθεν κατεβαίνεις.

-Από τα ξένα έρχομαι και στα δικά μου πάω

-Σαν έρχεσαι απ' την ξηνητειά πες μας ένα τραγούδι.

-Εγώ τραγούδια μάθησκα τραγούδια να σας λέω.

Εγώ είμαι ένας γραμματικός ξέρω την Άλφα-Βήτα.

-Στην πατερίτσα ακούμπησε να πεις την Άλφα-Βήτα.

Κι η πατερίτσα ήταν χλωρή κι απώλυκε κλωνάρι
Κλωνάρι χρυσοκλώναρο μετ' αργυρά τα φύλλα.

Ακολουθούν ευχές για το σπίτι καθώς και για το νοικοκύρη του σπιτιού:

Σ' αυτό το σπίτι τ' αξηλό,πέτρα να μη ραΐσει

Κι ο νοικοκύρης του σπιτιού χίλια χρονιά να ζήσει.

Στους κτηνοτρόφους κάνει αναφορά το τραγούδι που ακολουθεί:

Εδώ σε τούτη την αυλή στο μάρμαρο στρωμένη
Εδώ έχουν χίλια πρόβατα και πεντακόσια γίδια
Εδώ έχουν και τον μπιστικό τον καγκελοφρυδάτο
Με την αυγή τα έδωχνε με την αντριά τα φέρνει.
Κέρνα τα μπέημ κέρνα τα τα λασποπατημένα.
Αν έχεις γρόσια δος μας τα, φλουριά μη τα λυπάσαι.
αν έχεις και μονόγροσα κέρνα τα παλληκάρια.
Εχέτε γειαν έχετε γειάν και τώρα και του χρόνου.

Φεύγοντας από το ένα σπίτι στο άλλο οι φουστανελλάδες λένε:

Απ' τς αρχοντάδες φεύγουμε στους αφεντάδες πάμε.

Ρουγκατσάρια στον Άγιο Γεώργιο το 1984

Στα σπίτια που έχουν ξενητεμένους τραγουδιέται:

Ξενητεμένο μου πουλί και παραπονεμένο
η ξενητεία σε χαίρεται κι εγώ έχω τον καημό σου
Τι να σου στείλω ξένη μου αυτού στα ξένα που 'σαι
να στείλω μήλο σέπεται κυδώνι μαραγκιάζει
Να στείλω και το δάκρυ μου σ' ένα φτηνό μαντήλι.
το δάκρυ είναι καυτερό και καίει το μαντήλι.

Στα σπίτια που έχουν νέους που βρίσκονται σε κατάλληλη ηλικία για γάμο τραγουδούν:

Κίνησε ο νιός ο νιούτσικος να πάει να αρραβωνιάσει
μηδέ το ρούχο τ' έπαιρνε μηδέ το φερετζέ του
κι η μάνα του του φώναζε κι η μάνα του του λέγει:
-Γύρισε πίσω νιούτσικε και παρ' το φερετζέ σου
κι αυτό τ' ασημοζούναρο π' αξίζει εννιά χιλιάδες
Κάνε στεφάνια από φλουρί,κεριά μαλαματένια
και το κριθάρι απ' όσπερνες όλο μαργαριτάρια.

Στα σπίτια που έχουν κορίτσια που είναι σε κατάλληλη ηλικία αρραβώνα ή γάμου τραγουδούν:

Εδώ έχουν κόρη για παντρεία κόρη' ραβωνιασμένη
την τάζουν γιο του Βασιλιά,την τάζουν γιο του Ρήγα
-Δεν θέλω εγώ γιο Βασιλιά,δεν θέλω γιο του Ρήγα
μον' θέλω τ' αρχοντόπουλο τ' άξιο το παλληκάρι
που κοσκινίζει τα φλουριά και δερμονίζει τα γρόσια
ή (που παίζει τη φλογέρα)
ή (που μέσα από την πολη).

Ρουγκατσάρια στον Αγιώργη το 1990

Σε σπίτια που έχουν μικρά παιδιά που πηγαίνουν στο σχολείο λένε:

Ένα μικρό μικρούτσικο μικρό κανακεμένο
μικρό το χύνει η μάνα του μικρό το κανακεύει
το έλουζε το χτένιζε και στο σχολειό το στέλνει.
Κι ο δάσκαλος το καρτερεί με μια χρυσή βεργούλα.
-Παιδί μου πουν τα γράμματα σ' και πουν τα πινακίδια
-Τα γράμματα είναι στο χαρτί κι ο νους μου πέρα –πέρα
Περά-περά στις έμορφες πέρα στις μαυρομάτες
Σούρβα κι Αη-Βασίλης.

Στο σπίτι του παπά τραγουδιέται το ακόλουθο τραγούδι:

Εδώ κομάται ο Δέσποτας με το Σταυρό στο χέρι
Κανένας δεν ερχότανε να πάει να τον ξυπνήσει
Μον' η κυρά η Παναγιά πάεισε και τον ξυπνάει
-Σήκω Δεσπότη μ' Γρεβενών σήκω και μη κοιμάσαι,
να ιδείς τα ελληνόπουλα τα δόλια τα παιδιά σου
πως παίζουνε και χαίρονται και τραγουδούν κοντά σου.

Στους παντρεμένους λίγο μεγαλύτερης ηλικίας τραγουδούν το παρακάτω σκωπτικό τραγούδι σε τρεις παραλογές:

Αφέντη μου στα μπούτια σου χαντζιάρα κρεμασμένη
α.Κέρνα τα αφέντημ κέρνα τα τα λασποπατημένα
να τρων να πιν' να χαίρονται να λεν για την υγεία σου

για την υγεία σου αφέντη μου για την καλή χρονιά σου.

β.Και βάλε το χεράκι σου στον άργυρό σου τζέπι
αν έχεις γρόσια δος μας τα,φλουριά μη τα λυπάσαι ,
αν έχεις και μονόγροσα κέρνα τα παλληκάρια
Έχετε γειαν έχετε γειαν και τώρα και του χρόνου.

γ.Γκρατήν,γκρατήν γκρατήν γκρατήν
γκρατήν γκρατήν κρατούσε
στα γόνατα την έπαιζε
στα μάτια τη φιλούσε

Στο τελευταίο οι ρουγκατσάρηδες σύναζαν (κουνούσαν δυνατά) τον άνθρωπο στον οποιο έλεγαν το τραγούδι για να τους ασημάσει (να ε χρήματα στην κάσα,δηλαδή στο κουτί που μάζευαν τα χρήματα).

Σ' όσους δεν υποδέχονται τα Ρουγκατσάρια και έχουν κλειστή την πόρτα τους την Πρωτοχρονιά άδουν περιπαιχτικά:

Αφέντη μου στην κάπα σου εννιά χιλιάδες ψείρες
Άλλες γεννούν κι άλλες κλωσσούν κι άλλες αυγομαζώνουν^v.

Η παράδοση του λαού μας είναι τόσο πλούσια που μπορούμε να διδαχτούμε πολλά απ' αυτή ,αρκεί να τη διατηρήσουμε αναλλοίωτη στο χρόνο και να τη συνεχίσουμε.Δυστυχώς με το πέρασμα του χρόνου χάνεται κι αυτή μαζί με τους ανθρώπους που φεύγουν και δεν φρόντισαν να ρίξουν το σπόρο τους στους νεώτερους που οφείλουν να δείξουν ενδιαφέρον γι αυτή ,για να υπάρχει συνέχεια.

Τα ήθη και τα έθιμα ενός τόπου μας διαφοροποιούν από τους υπόλοιπους λαούς και οφείλουμε να τα κρατήσουμε και να τα παραδώσουμε στις επόμενες γενιές.

Εύχομαι από καρδιάς καλά Χριστούγεννα και καλή Πρωτοχρονιά σε όλους τους Γρεβενιώτες όπου γης και σε όλους τους Δυτικομακεδόνες, να έρθει μια χρονιά καλύτερη ,γεμάτη ελπίδα και υγεία , μακριά από την πικρή πραγματικότητα που ζούμε,ώστε να επανέλθει η κανονικότητα στη ζωή μας.

Κοζάνη,25 Δεκεμβρίου 2021
Ηλίας Γάγαλης
δάσκαλος

ⁱⁱΣιαμπανόπουλος Β. (1968)Το χρονικό της Κοζανίτικης Αποκριάς σ.σ. 1-8 Κοζάνη.

ⁱⁱ Κανονισμός της κοινότητας του Αγίου Γεωργίου του χωρίου Δοβρούνιστα της Επαρχίας Γρεβενών (1911)σ,8,Εκ του Πατριαρχικού Τυπογραφείου.Εν Κωνσταντινουπόλει.

ⁱⁱⁱ Συνέντευξη Σαλονικίδη από την Όλασσα του Πόντου στη Ν.Τραπεζούντα Γρεβενών.

^{iv} Δευτεραίος Άγγελος (1967)Εκθεσις Λαογραφικής Ερεύνης εις Περιοχάς Ν.Γρεβενών.Ακαδημία Αθηνών,Εν Αθήναις.

^v Εφημερίδα Ελιμεία (1989)Ηλίας Γάγαλης,Φ.17, σ.3.Πολιτιστικός Σύλλογος Αγίου Γεωργίου Γρεβενών